

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه ویراست سوم
۳	مقدمه
۷	فصل اول: علم زبان‌شناسی
۷	۱-۱ مقدمه
۷	۱-۲ مفهوم دستور زبان
۸	۱-۳ علت مطالعه نحو
۱۰	۱-۳-۱ زبان آیینی ساختار ذهن
۱۰	۱-۳-۲ زبان آیینی نحوه عملکرد ذهن
۱۳	۱-۳-۳ فناوریهای زبان طبیعی
۱۳	۱-۴ زبان‌شناسی به عنوان مطالعه‌ای علمی
۱۵	۱-۵ ویژگی مطالعات علمی
۲۰	۱-۶ روش مطالعه علمی
۲۱	۱-۶-۱ روش استقرایی
۲۳	۱-۶-۲ روش قیاسی
۲۵	۱-۷ خطر اصول موضعی
۲۷	۱-۸ دقت و صراحت
۲۹	۱-۹ کلیت
۳۱	۱-۱۰ استدلال
۴۲	۱-۱۰-۱ مشکل مقدمات مفقود
۴۶	۱-۱۰-۲ تفاوت میان استدلال و تبیین
۴۷	۱-۱۰-۳ ویژگیهای یک استدلال خوب
۵۵	۱-۱۰-۴ شرط قبول مقدمات

صفحه	عنوان
۵۷	۱-۱۰-۵ ویژگیهای مقدمات نامقبول
۵۹	۱-۱۰-۶ انواع استدلال
۶۱	۱-۱۰-۷ تمایز میان استدلالهای نحوی و غیرنحوی
۶۳	۱-۱۱ خلاصه
۶۴	۱-۱۲ تمرین
۷۱	فصل دوم: مقولات نحوی
۷۱	۲-۱ مقدمه
۷۳	۲-۲ چهارچوب نظری
۷۷	۲-۲-۱ نظریهٔ ایکس - تیره
۸۱	۲-۲-۲ نظریهٔ نقشهای معنایی
۸۳	۲-۲-۳ نظریهٔ حالت
۸۴	۲-۲-۴ نظریهٔ حاکمیت
۸۵	۲-۲-۵ نظریهٔ رد
۸۶	۲-۲-۶ نظریهٔ مرجع‌گزینی
۸۷	۲-۲-۷ نظریهٔ کنترل
۸۸	۲-۲-۸ جزایر نحوی
۹۰	۲-۳ ماهیت استدلالهای نحوی
۹۵	۲-۴ ماهیت دستوری گروههای نحوی متشکل از «هیچ» در زبان فارسی
۹۹	۲-۵ مقولهٔ نحوی کسرهٔ اضافه در زبان فارسی
۱۰۶	۲-۶ تمایز میان مقولات نحوی دارای نقش قید
۱۱۳	۲-۷ تمایز میان یای نکره و مقولهٔ عدد
۱۱۶	۲-۸ حروف اضافهٔ مرکب
۱۲۴	۲-۹ ساخت مصدری در زبان فارسی
۱۳۵	۲-۱۰ خلاصه
۱۳۶	۲-۱۱ تمرین
۱۴۰	فصل سوم: گشتارها
۱۴۰	۳-۱ مقدمه

صفحه	عنوان
۱۴۱	۳-۲ جملات مجهول
۱۴۱	۳-۲-۱ مجهول نحوی
۱۵۵	۳-۲-۲ مجهول واژگانی
۱۵۸	۳-۲-۳ مجهول در زبان فارسی
۱۶۶	۳-۳ گشتار درج پوچ واژه there
۱۷۲	۳-۴ گشتار پس گذاری
۱۷۵	۳-۵ تمایز میان جایگاه موضوع و غیر موضوع
۱۷۹	۳-۶ ساخت ارتقایی در زبان فارسی
۱۸۰	۳-۶-۱ تحلیل‌های ارائه شده در قالب دستور گشتاری سستی
۱۸۴	۳-۶-۲ رد تحلیل کنترلی
۱۹۲	۳-۶-۳ رد تحلیل حرکت به جایگاه غیر موضوع
۲۰۰	۳-۶-۴ مسئله تطابق در ساختهای ارتقایی
۲۰۴	۳-۷ خلاصه
۲۰۵	۳-۸ تمرین
۲۱۱	فصل چهارم: ساختمان جمله
۲۱۱	۴-۱ مقدمه
۲۱۳	۴-۲ ساختمان کلی جمله در زبان فارسی
۲۱۸	۴-۳ ضمیر ناملفوظ (pro) در زبان فارسی و اثبات وجود آن
۲۲۲	۴-۴ ساخت کنترل فاعلی
۲۲۴	۴-۴-۱ رد گروه اسمی
۲۲۶	۴-۴-۲ ضمیر ناملفوظ (pro)
۲۲۸	۴-۴-۳ رد عملگر
۲۳۶	۴-۴-۴ ضمیر مستتر (PRO)
۲۳۷	۴-۵ مفعول حرف اضافه و فاعل تهی
۲۴۵	۴-۶ ساخت سببی
۲۵۲	۴-۷ خرده جمله
۲۵۳	۴-۷-۱ اختلاف نظر در مورد خرده جمله
۲۵۵	۴-۷-۲ خرده جمله در زبان فارسی

صفحه	عنوان
۲۶۳	۴-۸ خلاصه
۲۶۴	۴-۹ تمرین
۲۶۹	فصل پنجم: نگارش یافته‌های پژوهشی
۲۶۹	۵-۱ مقدمه
۲۷۰	۵-۲ انتخاب مخاطبان
۲۷۱	۵-۳ انتخاب نثر علمی
۲۷۲	۵-۴ ساختار مقاله
۲۷۲	۵-۴-۱ چکیده
۲۷۳	۵-۴-۲ مقدمه
۲۷۶	۵-۴-۳ پیکره اصلی
۲۷۸	۵-۴-۴ خلاصه و نتیجه‌گیری
۲۷۸	۵-۴-۵ پانوشتها
۲۷۹	۵-۴-۶ منابع و مأخذ
۲۸۱	۵-۵ خلاصه
۲۸۲	کتابنامه
۲۸۹	واژه‌نامه
۲۹۳	نمایه

تقدیم به

استاد ارجمند جناب آقای دکتر یدالله ثمره

مقدمه ویراست سوم

اثر پیش رو ویراست سوم کتاب *شیوه استدلال نحوی* است که ویراست دوم آن در بهار ۱۳۸۹ انتشار یافت. در ویراست حاضر علاوه بر رفع معدودی از مشکلات ویرایشی، اعم از کم‌دقتی در نگارش روان یا بازنمایی برخی جملات، تلاش شده است تا با توضیحات بیشتر برخی مطالب، جابه‌جایی بخشهایی از آن اثر، جرح و تعدیل و حذف و اضافه کردن معدودی از مباحث و جایگزینی پاره‌ای از تمرینهای برخی از فصلها، خواننده را با شیوه اقامه استدلال نحوی آشنا سازیم. علت تغییر پاره‌ای از این تمرینها پرسشهایی بوده که از سوی دانشجویان در طی سالها تدریس این اثر در دانشگاه تهران مطرح شده است. برخی دیگر نیز به منظور مواجهه ساختن آنان با فرضیه‌ای مطرح شده است که حل آن به روشن شدن مبحثی نظری و تحلیلی از ساختی نحوی از زبان فارسی کمک خواهد کرد. پاره‌ای از تمرینها نیز به دلیل سادگی یا طرح پاسخ آنها در آثاری که بعدها به چاپ رسیده‌اند جای خود را به تمرینهای دیگری داده‌اند. اگرچه امکان آن وجود داشت که استدلالهایی را از مقالاتی که طی چند سال اخیر به چاپ رسانده‌ام به این اثر اضافه کنم، اما شایسته‌تر دیدم که از آنها سخنی به میان نیاورم تا خواننده علاقه‌مند خود تحلیل ساختهای مربوط را در مقاله‌ای جامع و منسجم مطالعه کند.

امید آنکه این اثر بتواند گامی هر چند کوچک در تولد این اندیشه باشد که انباشتن صرف مجموعه‌ای از دانش در ذهن دانشجو در عین سودمندی جفایی است بر تواناییهای ذهنی و استعداد نهفته در وجود وی؛ جفایی که جایگاه مهمی را در نظام آموزش کشورمان به خود اختصاص داده است.

در انتها لازم می‌دانم از سرکار خانم فاطمه لشکری‌نژاد، ویراستار محترم سازمان «سمت»، که با مسئولیت‌پذیری و دقت فراوان کاستیهای این اثر را برطرف و فهم آن را آسان‌تر کردند، سپاسگزاری کنم.

علی درزی

تابستان ۱۴۰۲

مقدمه

هدف از تألیف کتاب حاضر آشنا ساختن دانشجویان زبان‌شناسی و پژوهشگران علاقه‌مند به این حوزه از دانش با شیوه بنا کردن استدلال بدان گونه است که در آثار زبان‌شناسی جدید یافت می‌شود. در زبان‌شناسی جدید برخلاف زبان‌شناسی ساختگرایی امریکایی، که بیشتر به برجسب‌دهی و طبقه‌بندی عناصر دستوری می‌پرداخت، به فرضیه‌پردازی و تحلیل داده‌های زبانی در چهارچوب نظریه‌های دستوری مختلف توجه می‌شود. از سوی دیگر، بخش اعظم نظام آموزشی حاکم بر مراکز علمی کشور ما، همچون نظام‌های آموزشی دیگر کشورهای جهان سوم، هم خود را صرف انتقال یافته‌های علمی از نسلی به نسل دیگر کرده است. در این راستا، آنچه کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد فراهم آوردن زمینه تفکر در میان دانش‌آموزان و دانشجویان دوره‌های مختلف آموزشی و پروراندن و به چالش طلبیدن تواناییهای ذهنی آنان است. جای بسی تأسف است که وظیفه دانش‌آموزان و دانشجویان، به ازبر کردن مجموعه‌ای از دانش بشر فروکاسته شده است و خلاقیت ذهنی آنها در پیشبرد حوزه‌های علمی مختلف نقش چندانی ایفا نمی‌کند؛ به عبارت دیگر، در چنین نظام‌های آموزشی، به حافظه افراد توجه و از تواناییهای ذهنی آنان چشم‌پوشی می‌شود. این وضعیت در بسیاری دیگر از کشورهای جهان نیز صادق است، به طوری که به گفته چامسکی (۱۹۸۸: ۲۱۲) «نظام مدارس برای تعلیم و فرمانبرداری و سازگاری و جلوگیری از رشد تواناییهای کودک برنامه‌ریزی شده است». به همین دلیل به نظر نگارنده جای برنامه‌های درسی و کتابهای مربوطی که زمینه رشد تواناییهای ذهنی دانشجویان و جرئت بخشیدن به آنها در نقد آثار دیگر پژوهشگران را فراهم آورد، در نظام آموزشی کشور تا حدی خالی است. این خلا

طی چند سال تدریس در درس شیوه استدلال نحوی برای نگارنده کاملاً هویدا بوده و این در حالی است که معتقدم اگر کسی با تمام آثار و نظریه‌های زبان‌شناختی و تحلیلهای ارائه‌شده در چهارچوب نظریه‌های مختلف آشنا باشد، که این خود بسیار ارزشمند است، اما توانایی ارائه تحلیل از ساختمان بخشهای مختلف زبان را نداشته باشد، چنین فردی را نمی‌توان زبان‌شناس نامید؛ به عبارت دیگر، اندوخته قابل توجهی از دانش زبان‌شناختی بدون توانایی ارائه تحلیل زبان‌شناختی چندان سودمند نیست.

در این کتاب تلاش شده است تا مبانی نظری و شیوه عملی بنا کردن استدلال نحوی با استفاده از داده‌هایی از زبان انگلیسی و فارسی عرضه شود. تا آنجا که نگارنده می‌داند در زمینه شیوه استدلال نحوی بیش از چند اثر معدود وجود ندارد. نخست کتاب *Syntactic Argumentation and the Structure of English* اثر سوامز و پرل‌ماتر^۱ (۱۹۷۹) و دوم کتاب *Syntactic Argumentation* اثر ناپلی (۱۹۷۹) است که هر دو نسبتاً قدیمی بوده و در چهارچوب نظریه سال ۱۹۶۵ چامسکی در کتاب *جنبه‌های نظریه نحو نوشته شده‌اند*. سومین اثر، کتاب *English Syntax & Argumentation* نوشته آرتز (۱۹۹۷) است که بحث چندان در مورد استدلال نحوی ندارد و عمدتاً به رسم نمودارهای درختی بسنده کرده است. اثر دیگر، کتاب *Practical Guide to Syntactic Analysis* متعلق به گرین و مورگان^۲ (۱۹۹۶) است که ویراست جدیدتری از آن نیز به چاپ رسیده است. در زبان فارسی نیز تنها اثر موجود کتاب *شیوه استدلال نحوی نوشته کوروش لاجینی* (۱۳۷۴) است که صرفاً مطالبی از کتاب *دستورگشتاری نوشته آندرو ردفورد* (۱۹۸۸) را دربر دارد. در اثر حاضر با اینکه سعی شده است تحلیلهای ارائه‌شده مبتنی بر نظریه نحوی خاصی نباشند و بیشتر بر مبنای دانش کلی زبان‌شناختی و مفاهیم قبول عام‌یافته در این حوزه علمی مطرح شوند، گرایش غالب در این تحلیلهای گرایشی همسو

1. Soams & Perlmutter

2. Green & Morgan

با دستور گشتاری - زایشی است، بدان گونه که در آثار چامسکی (۱۹۸۱، ۱۹۸۶a، ۱۹۸۶b و ۱۹۸۸) و نیز در آثار پیروان وی معرفی شده و بسط یافته است. لذا در پاره‌ای موارد ضمن ارائه تحلیل از ساختهای دستوری خاص، اشاره‌ای نیز به برخی ملاحظات نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی^۱ در ارتباط با ساختهای مورد بحث خواهد شد. بدین ترتیب مجموعه‌ای از دانش بنیادی از این حوزه علمی و نظریه مزبور را در نزد خوانندگان این کتاب مفروض می‌دانیم و از معرفی تفصیلی آن دسته از مفاهیم نظری که دانشجویان معمولاً در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد با آن آشنا می‌شوند چشم‌پوشی خواهیم کرد.

در خاتمه با توجه به مباحث مطرح شده در خصوص فرضیه‌پردازی در فصل اول این کتاب، نگارنده فرضیه‌های مربوط به استدلالهای مطرح شده در این اثر را فرضیه‌هایی ابطال‌پذیر می‌داند و همواره تا زمانی از آنها حمایت خواهد کرد که شواهد تجربی موجود بطلان آنها را نشان ندهد. بخشی از استدلالهای ارائه شده در این اثر استدلالهای پیشنهادی مؤلف است که یا در مقالات منتشر شده یا در کلاسهای درسی معرفی شده‌اند. معدودی از آنها نیز برگرفته از پایان‌نامه‌های دانشجویانی است که تحت راهنمایی اینجانب نوشته شده‌اند. به مرجع سایر استدلالها نیز در جای مناسب اشاره خواهد شد. این کتاب در پنج فصل تهیه شده است. در فصل نخست به تعریف زبان‌شناسی و بررسی ویژگیهای مطالعات علمی و خصوصیات عناصر استدلال خواهیم پرداخت. در فصل دوم، چهارچوب نظری و مقولات نحوی مورد بحث قرار می‌گیرند. فصل سوم به مواردی از گشتار حرکت آلفا اختصاص دارد. در فصل چهارم این کتاب برخی از ساختهای زبان فارسی را مورد بررسی قرار می‌دهیم. فصل پایانی نیز به مباحثی درباره نحوه گزارش یافته‌های علمی به صورت مقاله و جزء آن اختصاص دارد. بدیهی است برخی از مطالب یک فصل ممکن است با مطالب فصل دیگر ارتباط داشته باشد؛ لذا مرزبندی میان فصول را نباید بدان معنا دانست که مطالب هر فصل کاملاً بی‌ارتباط با مطالب دیگر

فصلهاست؛ برای مثال بحث در خصوص فاعل زیرساختی یا فاعل اشتقاقی را می توان در فصل سوم یا در فصل چهارم مطرح کرد.

در اینجا لازم می دانم از همکار ارجمند جناب آقای دکتر محمدمهدی واحدی لنگرودی، استاد محترم دانشگاه تربیت مدرس، که با خواندن متن دستنویس ویراست اول این اثر لغزشها و نکات ارزنده ای را گوشزد فرمودند تشکر کنم. بدیهی است اینجانب مسئول هرگونه نقص و کمبودی در اثر حاضر هستم.